

VIÐMERKINGAR

At skriva føroyskt

Um søguligugongd-ina í rættsskrivingar-málinum

Ólavur Hátún

Fyrsti maður, sum skrivaði føroyskt í størri saman-hangi, var **Jens Christian Svabo** (1746-1824). Mill-um alt tað nógva skrivliga, hann læt eftir seg, hava serliga orðabókahandritið og hansara rúgvumikla kvæðasavn havt stóran týðning fyri føroyskt ment-anarlív. Um sína rættsskriv-ing sigur hann, at hann valdi *"Quintilians simple og naturlige regel: at skrive som man udtaler"*. Sum dømi kunnu vit taka ørindi úr Brynhildar tátti:

Teå eer hoon Gurin, Systur tujn, Hoon voldi meår teå Struj; Ee man aangan sötan sova, Meni Sjúður eer aa Lujvi.

Í eini hálvthundrað ár var rættsskriving Svabos fyri-myndin hjá øllum, sum royndu seg í at skriva fø-royskt. Her er fyrst at nevna prestin *Johan Henrik Schroter* (1771-1851), sum m.a. flutti føroyska partin í Færeyingasaga, sum C.C. Rafn (1795-1864) savnaði í brotum úr ymsum fornis-landskum handritum, fram til nútíðarmál. Henda bók kom út í 1832, men við einari tillaging av Svabo-stavsetingini í tí forøyska, ið var framd í samráð við fremsta danska serfrøðing-in í íslenskum máli *Rasmus Rask* (1787-1832), sum gjøgnum handritini hjá Svabo hevði fingið ávist innlit eisini í føroyskt mál, og hildið var, at tá høvdu føroyingar fingið sína endaligu rættsskriving.

Men ikki allir vóru nøgdir. Romantiska rákið, har hugurin meira leitaði aftur til fortíðar stórlæti enn at tí verandi og móti tí komandi, var tá eisini rokk-ið til Føroya og bókment-aðir menn sum yngsti bróð-ur Nólsoyarpáll, handlis-forvaltarin *Jákup Nolsøe* (1776-1869), sum sjálvur yrkti kvæðir og framdi annað bókmentaligt virk-semi, og amtssskrivarin *Jens Davidson* (1803 -1878), sum var tann, ið tók stigið til bókasavn í Havn, løsu seg hugtíknir inn saga-heimin og tað fornorrøna, sum einaferð eisini hevði

verið okkara mál. Hesir menn ynsktu enn ítøiligari stavsetingarlig stig aftur móti "frummálinum" og gjørdu eisini sínar royndir. Eitt sindur sæst til hetta í kvæðahandriti hjá soni Jákup Nolsøe, landslækn-anum **Napoleon Nolsøe** (1809-77). Úr hansara handriti "Quääbók um fodna Manna Rojsnr frá fisti Findartui. Irt í Færeiun o goimt í Huanum út okkara Døvum" kunnu vit sum dømi taka trý ørindir úr "Jákupí á Møn":

Ligja hër o doigja úti, tí má ikkji sje, heii e fingji mår ait Ross, lukku tui firi mé.

Konufolkji säman leip ät skua tann komna man, luika sum Ravnar um Deiseia so hoppa tår um han."

Til tä svårar Uisakur Diril, situr ä Toftubekkji, idla verur tår ür ui Dä ettur gomlun Merkji.

Hetta prýðiliga kvæða-handritið hjá Napoleon Nolsøe frá 1840, sum er til skjals á Landsbókasavnin-um, kom árið eftir tí ný-klakta studentinum **Vence-laus Ulrichus Hammers-haimb** (1819-1909) í hend-ur og fekkuttan iva ávirkan á hansara sannføring um eina føroyska rættsskriving. Hann ferðaðist tá um oyggjarnar og skrivaði upp sagnir og seinni eisini kvæðir. Í grein hjá Chr. Matras stendur hetta brot sum dømi um rættsskriving Hammershaimbs í 1845:

Sjóðrèjil hèvur folka-skäpilsí, stendur ä skjèrun ettir sólaseting og biður útirórabätanar löva sår vi; fiskar vål, men vegrast burtur tåi sól rúvar y hävi, tekur til at minka ju majri lyjur ymóti dèji; ty sijist: "minkar sum sjóðrèjil".

Um hetta mundið vóru føroysk viðurskifti nakað frammi á politiska leikpall-inum í Danmark. Evníð var mest komandi skúlaviður-skiftir í Føroyum og hvørja

støðu, føroyska málið átti at fáa innan skúlagátt. Hóast mætir mentamenn við sjálvum N. F. S. Grundtvig á odda staðiliga mæltu til ikki at fara við føroyingum, sum um teir vóru danir, men meta teir sum egjið fólk við rætti til at nýta egjið mál í øllum viðurskiftum, var politiski meirilutahug-burðurin tó so niðurgerandi fyri okkara fólk og mál, at bæði tann ungi Hammers-haimb og vinmaður hansara *Svend Grundtvig* (1824-83) inniliga og hvassliga tóku til orða í mótmælisskrivum.

Um hesin rómur gjørdi sitt til tað, skal verða ósagt, men í øllum føri var til-vitanin um hesa sættu norð-ururlandaðjó úti í Atlants-havi og hennara sermerktu mentan um hetta mundið vaknandi millum fram-komið fólk í Danmark. Dagfest 9. apríl 1945 varð innbjóðing send út til stovnar og einstaklingar um at verða við til at fáa í lag eitt føroyskt bókmentafel-ag, sum m.a. skuldi savna føroyskt mentanartilfar av mannamunni, geva slíkt út í bókum, fáa bibliuna týdda til føroyskt og miða imóti at fáa til vega føroyska sálma-bók, so at "...*det sørgelige særsyn bliver et uhyggeligt minde: en luthersk menig-hed med et fremmed kirkesprog*" (hetta var í 1845!).

Henda vónrika ætlan, sum hevði kunna fingið al-miklan týðning fyri fø-royskt og eisini týðning fyri norðurlendskt mentanarlív, doyði tó í egginum, og hann, sum beindi fyri henni, var ongin minni enn danski professarin í norður-landamálum *N. M. Petersen* (1791-1862). Í orðmiklum svari, sum hann eisini læt prenta í "Fædrelandet", grundgevur hann fyri, hvi hann ikki kann verða við til at stovna slíkan felagsskap: føroyingar høvdu onki skriftmál, sum hann tekur til. Hann kann ikki verða við til at royna "...*at have en dialekt til et kriftsprog*". Tað føroyska, sum tá sást á prenti "...*ser så fremmed ud, at en islænder næppe skulle kunne forstå en sætning deri* ...". Um bygd-armál í Føroyum veit hann at siga, at "...*i det mindste tvende sådanne findes der på Færøerne*", og skal talan verða um nakað skriftmál, mugu tey blíva *"henført til sprogets simple, ædle, oprindelige form"*, tí sum er, eru tey bara "uægte forvanskninger af de op-rindelige".

Hann visir síðan á,

hvussu føroyskt átti at verið skrivað "...*med islandske endelser*". Tað, sum um-ræður er "...*at få den fær-øske dialekt ført tilbage til sin rod*". Verður hetta ikki gjørt, "*vil enhver udgivelse af skrifter på færøsk blive en mislig, vaklende, mere forstyrrende end heldbring-ende gerning*".

Professorin greiðir frá, hvussu ymisk føroysk orð áttu at verið stavað eftir is-landskari fyrimynd og nevnrí soleiðis, at Sjørðar-kvæði átti at verið skrivað "*Sigurða kvæði*" og ikki "... *efter en plat og fordærvet udtale* ... *så at den, som forstår islandsk og gamm-elnorsk, straks kunne fatte skriftens betydning* ...".

Ein niðurstøða hjá hesum lærda manninum, sum fekk tað avgerandi orðið um føroyska skriftmálið, er: "*En fuldstændig færøsk ordbog må næsten anses for uformøden*" og hevði bara kostað tíð og pengar uttan nakað veruligt gagn á sama hátt , sum "*hvis nogen vilde samle alle danske ord efter den fynske udtale*". Tí "*Enten ere ordene is-landske ... eller de ere danske*". Um framtíðina hjá føroyskum máli sigur hann, at "*skabelsen af en ny og egen litteratur for 7000 mennesker lader sig næppe iværksætte*. (Tættirnir hjá Nólsoyarpáll, kvæðini hjá Djurhuus-feðgumum og fyri alt tað allur føroyskur skaldskapur á mannamunni skuldu sostatt ikki verið sum bókmentir at mett. Einum dettur her eisini í huga, at Havnin valla taldi stórt meira enn 3000 íbúgar, tá ið Janus og H. A. Djurhuus, Rikard Long og Nyholm Debess, Jørgen Frantz Jacobsen og William Heinesen, Simun av Skarði og Rasmus Rasmussen, M. A. Jacobsen, Jákup Dahl, Maria Skylv Hansen og onnur fleiri skrivandi fólk av bygd og úr býi myndaðu føroyskt bókmentalív).

Nei, nakran stuðul fingi 7-mannaðu edilingarnir ikki frá professaranum til teirra vónbjørtu ætlan (Harmiligt er tað at hugsa sær, hvat ið tá annars hevði verið at heintað av kvæð-um, sagnum (dr. Jacobsen segði seksti ár seinni, at hann var í so seinur á sjóva-fallinum í sinari savnan av sagnum) skjaldrum, kvæðalogum, kingoløgum, skjaldraløgum o. ø. á mannamunni!). Í staðin fingi føroyingar frá hesum fróða manni ein ljóðleysan stav at dragast við, sum tá

hevði verið horvin úr máli okkara í trý hundrað ár. N. M. Pedersen helt seg kunna samanbera eitt ø í før-oyskum við ljóðleysa d-ið í hansara fjónmáli, sum hann persónliga ongan trupul-leika hevði av.

Um virknaðin av greinini hjá N. M. Petersen sigur Chr. Matras í dansktorðaðu frágreiðing síni, at hon "... *måtte komme som lyn fra en klar himmel for Hammershaimb og Sv. Grundtvig og deres ligesindede vi har tydelige vidnesbyrd om, at de "sammensvorne" rustede sig til anfald mod giganten. ... Udkastet til et svar på N. M. Petersens artikel ...*" sum "... *er ikke skrevet af Hammershaimb, men af vennen Svend Grundtvig er temmelig udførligt, men aldrig færd-igskrevet, og er formet som et forsvar af det fonetiske retskrivningsprincip over for det etymologiserende*." Um áskoðan Hammers-haimbs, sigur Matras, at "*det er højst sandsynligt, at han på det tidspunkt anså det færøske retskrivnings-spørgsmål for løst*", tá ið hann í 1845 kom fram við sínari rættsskriving (sí om-anfyri).

Týðning fyri framhaldið í hesum máli fekk tað, at gitni norskí søgumaðurin og málfrøðingurin *P. A. Munch* (1810-63) nú legði uppí við einari grein til verju fyri upprunafrøðiliga sjónarmiðið hjá Petersen, professara. Í Noregi var støðan júst um tað tíðar-bilið tann, at menn kegl-aðust um sama evnið: atlit til talaða málið ella upp-bygging av einum skrift-máli, sum í mest møguligan mun skuldi grundast á tað fornorrøna, sum Munch var heitur talsmaður fyri. Munch virdi lítið um tey verandi bygdamálini og segðist heldur ikki at vera nakar fólksins maður. Um hann sum fyrlesara á uni-versitetinum sigur ein av studentunum, at hann "...*kom frem med mangt et gullkorn --- for specialisten og fagmannen. Men for det almindelige forelesnings-publikum passet det ikke* ". Hetta var romantiska tíðin hjá skandinavismuni, og evsti dreymurin hjá bæði P. A. Munch og N. M. Ped-ersen segðist vera eitt felags skriftmál fyri øll Norðurlond (Vit kunnu hugsa okkum til, hvussu tað hevði gingist at roynt at fingið allar danir, sviar, norðmenn, føroyingar og íslendingar at skrivað við somu stavseting!).

Móti hesum báðum risunum innan danskt og norskt andslív máttu Hammershaimb, Grundtvig og teir lúta. Enn eitt fyribrigdi fekk avgerandi týðning í hesum máli: Det Kgl. Nordiske Oldskriftsel-skab fékk frá Ploøen amt-manni sendandi eitt handrit við nokrum gandaorðing-um, sum var skrivað við Svabosa stavseting. Skriv-arin í felagnum C. C. Rafn helt seg nú ikki kunna ann-að enn hava atlit til greinina hjá tí lærda og mynduga N. M. Petersen og legði - ivaleyst eftir samráð við professaran, heldur Matras - handritið fyri savnsskriv-aran íslendingin *Jón Sig-urðsson* (1811-79), seinni Íslands fremsti tjóðskapar-maður, til tess at hann kundi "*islandficere*" málið í tí. Í sínum íslenskaða skapi varð handritið so sent til N. M. Petersen, som gjørdi sínar viðmerkingar, og síðan varð Hammers-haimb biðin um við støði í upprunahandritinum frá Ploøen, málsligu tillaging-ini hjá Jón Sigurðsson og viðmerkingunum hjá Peter-sen, professara, at finna fram til eina stavseting, sum føroyski serkunnleikin kundi góðkenna. Eftir tann mikla háva hevði Hamm-ershaimb nú latið sær lyndað, og í høvuðsheitum fylgdi hann uppskotinum hjá Jóni Sigurðsson.

Við hesari stavseting kom skrivið við í "Annaler for nordisk Oldkyndighed for året 1846", og var hetta fyrsta royndin til ta rætt-skriving, sum nú eitur tann hammershaimbska. (Meira

UTTAN ÚR HEIMI

Zvezdan Jovanovic er skuldsettur fyri at hava myrt Zoran Djindjic, forsetisráðharra. Her situr hann ímillum tveir vaktarmenn í rættarhólinum

Hann sá morðið og bleiv myrður

Eitt eygnavitni til morðið á serbiska forsætisráðharran Zoran Djindjic fyri einum ári síðani varð sjálvur skotin fyri nokrum døgum síðani

MORÐ
Arni Joensen
fartekst@mail.dk

Tann 52 ára gamli Kujo Krijestonac sá tann ella teir, sum fyri einum ári síð-ani skutu serbiska forsæt-isráðharran Zoran Djindjic uttan fyri tjóðartingshúsinu í Beograd.

Hann var sostatt eitt tý-ðandi vitni í rættarmálinum ímóti, sum er skuldsettur

fyri at hava latið tey drep-andi skotini av.

Men Kujo Krijestonac fer ikki at vitna í rættinum. Í gjár kunngjordi serbiska ákæruvaldið, at Krijstonac bleiv skotin fyri einari viku síðani, meðan hann sat í bili sínum á einari gøtu í Beograd.

Men hann hevur fyrr hevur verið til avhoyringar, so rættarmálið heldur fram.

40 milliónir gamlir dreingir í Kina

Í Kina verða fødd so nógv fleiri dreingir enn gentur, at kines-iskir granskarar eru farnir at stúra fyri framtíðini hjá sam-felagnum

KVINNUTROT
Arni Joensen:
fartekst@mail.dk

Um eini fimtan ár verða ímillum 30 og 40 milliónir gamlir dreingir í Kina. Tað er framtíðarspádómurin hjá Li Weixiong, sum er næst-formaður í teirri serligu kinesisku fólkatalsnevnd-ini.

Orsøkin til trupulleikar-nar er tann umstriddi polit-ikkurin hjá myndugleik-unum, sum bert loyvir fam-iljum at fáa sær eitt barn. Úrslitið er vorðið, at kvinn-ur, sum ganga við gentu-børnum, velja fosturtøku, tí tað sambært gomlum siði er betri at fáa ein drong.

Li Weixiong sigur við tíðindastovuna Reuters, at fyri tjúgu árum síðani var býtið ímillum nýfóddar dreingir og gentur í Kina tað sama sum aðrastaðni. Fyri hvørjar 100 gentur vóru 108 dreingir. Men í 2000 var lutfallið broytt til 117 dreingir fyri hvørjar 100 dreingir, og í lands-portunum Hainan og Gu-

angdong har suðuri í land-inum vóru 130 dreingir fyri hvørjar 100 gentur.

Li ivast ikki í, at trupul-leikin er ein hóttan ímóti einum vælvirkandi sam-felag. – Tann stóri munurin fer at órógva tann náttúrliga fólkaøksturin, og hann fer eisini at elva til sosialar trupulleikar og kriminalitet so sum kvinnurán og skøkjulevnað, sigur Li Weixiong.

"Horvnar" gentur

Lou Binbin, professari, heldur ikki, at politikkurin við einum barni fyri hvørt húskið er tann einasta or-søkin til trupulleikarnar.

– Í summum portum av landinum ansa foreldrini ikki so væl eftir gentunum sum eftir dreingjunum, og tí doyggja fleiri gentur enn dreingir, sigur hon.

Professorin sigur, at í summum portum av land-inum er tað elligamal siður at koyra eina gentu út í skógin, so hon skal doyggja har, og Lou Binbin heldur seg hava sæð tekin til, at hesin siðurin er komin framaftur.

Sambært professaranum eru 12 milliónir gentur horvnar í Kina. Tað snýr seg um gentur, sum skuldu verið føddar, ella sum eru føddar, men ikki skrásettar, soleiðis at foreldrini kunnu royna at fáa ein son.

ferðalagnum vóru eisini fyra lögfrøðingar hjá amer-ikanska lögmlaráðnum.

Amerikanskar keldur siga, at einir 50 amerik-anskir sakførarar koma til Bagdad seinni í hesum mánaðinum. Teir skulu kanna tað nógva próvtíl-farið, sum amerikanarar og irakar hava savnað.

Tann fyrsti av Saddams monnum, sum skal fyri rættin, er Ali Hassan al-Majid, ið er skuldsettur fyri at hava staðið á odda fyri gassálopinum á kurdiska býin Halabja í 1988, har umleið 5.000 fólk doyðu.

Amerikanararnir fóru longu í nítiárunum undir at

